

Įvadas

Vyrai, Lietuva pavojuj!
 Nuo mūsų priklauso jos laisvė ir mūsų pačių gerovė...
 Niekas mums laisvės nedovanos – mes patys turime
 ją sau iškovoti. Tad visi iš vieno savo noru eikime
 ginti savo krašto laisvės!

(Iš 1919 m. M. Sleževičiaus vyriausybės atsišaukimo į Lietuvos visuomenę – Savanorių reikalų¹.)

Viešojoje erdvėje dažnai kalbant apie 1918–1940 m. nepriklausomą Lietuvos valstybę, mėgstama ją tapatinti su „Smetonos laikų Lietuva“ ar tiesiog tų laikų Lietuvą sieti su prezidento Antano Smetonos vardu. A. Smetonos vardas paprastai siejamas ir su Lietuvos nepriklausomybe, jos pažanga ir dideliais kiekybiniais bei kokybiniais pokyčiais daugelyje valdymo sričių. Tame kontekste pernelyg stengiamasi neafišuoti, jog prezidento A. Smetonos valdymo laikotarpiu (1926 m. pabaiga–1940 m.) Lietuva nebuvo demokratinė šalis. Toks valdymas įvestas po 1926 m. gruodžio 17 d. karininkų įvykdyto valstybės perversmo, nuvertus demokratinę prezidento Kazio Griniaus valdžią. Paradoksalu tai, jog dar 1918 m. pabaigoje Lietuva galėjo turėti savo diktatorių ir juo turėjo būti ne A. Smetona, bet Mykolas Sleževičius. Tuo metu Lietuvos Taryba (LT) – aukščiausioji Lietuvos institucija – Lietuvą puolant Sovietų Rusijos kariuomenei, į diktatorių iškelė ką tik iš Sovietų Rusijos sugrįžusį socialistą M. Sleževičių. Susidarė kuriozinė situacija: 1918 m. vasario 16 d. LT priimtame Lietuvos Nepriklausomybės Akte buvo deklaruotas Lietuvos kaip demokratinės valstybės kūrimas, o tų metų pabaigoje ta pati valdžios institucija jau kvietėsi diktatorių. Tačiau dėl įvairių priežasčių M. Sleževičius, užuot priėmęs diktatoriaus pareigas,

¹ Kazys Ralys, „Kas buvo Sleževičius Lietuvai“, *Lietuvos žinios*, 1939, lapkričio 13, p. 7.

tai atsisakė padaryti ir sutiko vadovauti koalicinei Lietuvos vyriausybei. Atsisakymas priimti diktatūros pareigas kartu reiškė, kad toliau bus laikomasi Vasario 16-osios Akte skelbiamų demokratinų nuostatų, ir taip savaime iki 1926 m. pabaigos atkrito diktatūros klausimas. Kaip rašoma šioje knygoje, Vasario 16 d. Akto signataras A. Smetona po valstybės perversmo įvedė diktatūrą, o į diktatorius pasiūlytas M. Sleževičius per visą nepriklausomybės laikotarpį idealu laikė demokratinę santvarką.

Antra problema – net ir istorinėje lietuvių literatūroje mėginama pernelyg suabsoliutinti vadinamosios prieškario Lietuvos prezidentus. Iš tiesų, viskas priklausė nuo valdančiosios koalicijos. Todėl nebūtinai partijos pirmininkas ar vienas iš jos lyderių galėjo būti išrinktas prezidentu. Galėjo atsitikti ir taip, kad vienos kurios nors partijos lyderis galėjo ir nebūti išrinktas šalies prezidentu. Tarkim, krikščionių demokratų lyderis Mykolas Krupavičius, dar vadinamas Mykolu Juodoju, amžininkų liudijimu, turėjęs kone didžiausius oratorytės Seime sugebėjimus (kartu su valstiečiu liaudininku M. Sleževičiumi, dar vadinamu Mykolu Ruduoju), jis ne tik nebuvo išrinktas prezidentu, tačiau į šias pareigas net nebuvo ir pasiūlytas. Krikščionių demokratų blokas (KDB) kandidatą į prezidentus nuolat teikdavo savo atstovą, Lietuvos ūkininkų sąjungos (LŪS) pirmininką Aleksandrą Stulginskį. Apsistodavo prie tos kandidatūros, kuris buvo nekonfliktiškas, ėjo į kompromisus, buvo sukalbamesnis. Su tokiu juk lengviau dirbti Seimui ir vyriausybei, kurios vadovui po Seimo tekdavo išskirtinis vaidmuo šalies politiniame gyvenime. 1926 m. antrojoje pusėje premjeras M. Sleževičius buvo kone svarbesnis už patį prezidentą K. Grinių. Kad A. Stulginskis ir K. Grinius buvo labiau simbolinės politinės figūros, patvirtina jų valdymo laikotarpiais labai nedidelis šių prezidentų Seimo priimtų įstatymų vetavimas. Tiesiog demokratiniu laikotarpiu šaliai vadovavę Lietuvos prezidentai iš esmės atliko Seimo pirmininko pareigas. Todėl dėmesio verta tuo metu pirmiausia socialdemokratų išsakyta kritinė pastaba dėl prezidento institucijos reikalingumo.

Trečia problema – menkas tyrėjų dėmesys kairiųjų pažiūrų politikams. Po Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo 1990 m. pasirodė daug istorinių knygų, tarp kurių nemaža dalis skirta ir XX a. pirmoje pusėje Lietuvos valstybę kūrusiems politiniams veikėjams. Tačiau peržiūrėjus įspūdingą išleistų knygų sąrašą, plika akimi matyti – dauguma leidinių

skirti dešiniųjų pažiūrų politikams (dominuoja leidiniai, skirti tautininkams ir krikščionims demokratams ar artimoms jų ideologijoms atstovavusiems asmenims), ypač „smetonianai“. Prezidentas Antanas Smetona sovietmečiu nepagrįstai vadinamas „fašistu“, o jo valdymas „fašistiniu“. Todėl atkuriant Lietuvos nepriklausomybę didelis dėmesys skirtas jo rehabilitacijai. O kairiųjų pažiūrų (socialdemokratų, valstiečių liaudininkų veikėjai) sulaukė gerokai mažiau tyrėjų dėmesio. Bene išimtis – prezidentas Kazys Grinius. Todėl iš šalies žvelgiant gali susidaryti įspūdis, jog XX a. pirmą kartą atkuriant Lietuvos nepriklausomybę ir jos gyvavimo laikotarpiu 1918–1940 m. aktyviausiai veikė dešiniųjų ideologinių pažiūrų veikėjai. Viena vertus, jie vyravo 1917 m. išrinktoje Lietuvos Taryboje, turėjo du iš trijų Lietuvos prezidentus, krikščionys demokratai dominavo parlamentiniu laikotarpiu (1920–1926 m.), o autoritarizmo metais – tautininkai. Antra vertus, nepriklausomybės pradžioje bei parlamentiniu laikotarpiu kairiųjų, ypač valstiečių liaudininkų vaidmuo šalies politiniame gyvenime buvo didelis. Tai ypač tapo akivaizdu po 1926 m. pavasarį įvykusių III Seimo rinkimų, kai buvo sudaryta valdančioji koalicija iš valstiečių liaudininkų, socialdemokratų ir tautinių mažumų atstovų. Tiesa, po tų metų gruodį įvykusio valstybės perversmo, kairiuosius išstūmus iš valdžios, šalyje iki SSRS įvykdytos Lietuvos okupacijos pirmuoju smuiku griežė tautininkai su savo lyderiu, prezidentu A. Smetona. Tokiomis sąlygomis valstybės mastu į pirmą vietą iškėlus tautininkus ir tautišumą, prievarta į opoziciją nustumti valstiečiai liaudininkai bei socialdemokratai buvo vaizduojami kaip didelis blogis savo šaliai, dažnai nepagrįstai prilyginami komunistams arba tiesiog socialistams, kuriems esą nerūpi Lietuva. Taip aukštinant vieną ideologiją ir niekinant kitas, į antrą planą buvo nustumti tuometei valdžiai nepriimtini asmenys ir net menkinami jų nuopelnai Lietuvai. Autoritarizmo laikotarpiu valstybės mastu, kaip bus rašoma, skirtingai buvo vertinami net į amžinybę iškeliaavę politikai: 1939 m. mirus ilgamečiui Lietuvos premjerui, autoritarizmo ramsčiui Juozui Tūbeliui, velioniui buvo surengtos valstybinės laidotuvės, kuriose dalyvavo prezidentas A. Smetona; po kelių mėnesių mirus vienam iš opozicijos lyderių M. Sleževičiui, kuris Lietuvai daug nusipelnė nepriklausomybės pradžioje ir parlamentarizmo metais, jo laidotuvės buvo privačios, o politinė veikla valdžios leidiniuose vertinta pernelyg

kukliai, pirmiausia pabrėžiamas jo atstovavimas vienai politinei srovei – valstiečiams liaudininkams. Taigi tuometės valdžios akimis J. Tūbelis buvo didelis Lietuvos valstybininkas, o M. Sleževičiui terūpėjo tik savo ideologinės srovės (partijos) reikalai. Toks jo vertinimas gerokai prasilenkė su realybe.

Ketvirta problema – kai kurių istorikų tyrimuose pernelyg sureikšminamas prieškaryje veikusių krikščionių demokratų partijos vaidmuo, kurios veikėjai pateikiami ne tik kaip dideli A. Smetonos autoritarinio valdymo opozicionieriai, bet jie vaizduojami kaip kone vieninteliai gynę demokratines vertybes 1918–1940 m. Lietuvoje². Tai pirmiausia pasakytina apie Kęstučio Skrupskelio parašytą solidžios apimties knygą apie ateitininkus³. Autorius, aprašydamas ateitininkų, krikščionių demokratų, tarp jų savo tėvo – jaunųjų katalikų sąjūdžio atstovo – Igno Skrupskelio – veiksmus, juos vertina vienašališkai teigiamai. Panašiai galima pasakyti ir apie prieš kelerius metus išleistą dokumentų rinkinį⁴, kuriame įdėti daugiausia dešiniųjų veikėjų politiniai samprotavimai apie Lietuvą. Perskaičius šį leidinį susidaro įspūdis, kad kairiųjų politinių partijų stovykloje buvo tik pavieniai veikėjai, kurie turėjo savitą požiūrį į savo valstybės ateitį. Tai prasilenkia su tiesa.

Šia knyga bandoma užpildyti anksčiau išvardytas istorinių tyrimų baltąsias dėmes ir skaitytojui pateikti knygą apie politiką M. Sleževičių. Šis politikas, kuris neatsiejamas nuo XX a. pirmosios pusės svarbiausių politinių įvykių, juose paliko labai ryškų savo veiklos pėdsaką: iš pradžių jis aktyviai veikė Lietuvos demokratų partijoje (LDP), Pirmojo pasaulinio karo metais Rusijos lietuvių seime Petrapilyje vienas pirmųjų iškėlė Lietuvos nepriklausomybės idėją, vykstant lietuvių tautos kovoms dėl nepriklausomybės jis, kaip tuometis ministras pirmininkas, išleido garsųjį atsišaukimą į Lietuvos savanorius, paraginęs juos stoti į kariuomenę. Net tris kartus ėjo vyriausybės vadovo pareigas, o po vals-

2 *Demokratija Lietuvoje: pilietiškumas ir totalitarizmas XX amžiaus istorijos lūžiuose = Democracy in Lithuania: civil spirit versus totalitarianism at the defining moments of the twentieth century*, sud. M. Jurkutė, N. Šepetytys, Vilnius, 2011.

3 Kęstutis Skrupskelis, *Ateities draugai. Ateitininkų istorija (iki 1940 m.)*, Vilnius, 2010.

4 *Lietuvos politinės minties antologija*, t. 1: Lietuvos politinė mintis 1918–1940 m., sud. J. Dementavičius, K. Girnius, A. Jankauskas, A. Jokubaitis, V. Radžvilas, Vilnius, 2012 (2-asis leid., 2018).

tybės perversmo iki pat savo mirties (1939 m.) išliko autoritarinio valdymo kritikas. Be to, parlamentiniu laikotarpiu jis dirbo visuose demokratiškai išrinktuose Lietuvos parlamentuose, buvo ilgametis valstiečių liaudininkų lyderis bei apskritai vienas įtakingiausių Lietuvos politikų⁵.

Istoriografija. Skirtingais istorijos laikotarpiais pasirodydavo darbų, kurie daugiau ar mažiau paliesdavo ir M. Sleževičių politiką. Pirmiausia tekstus apie M. Sleževičių rašė jo bendražygiai ar artimos aplinkos asmenys. Dar nepriklausomoje Lietuvoje, paskutiniaisiais jos gyvavimo metais, pasirodė M. Sleževičiaus idėjinio bendraminčio, valstiečių liaudininkų lyderio Zigmo Toliušio nedidelės apimties knygelė apie prieš metus mirusį M. Sleževičių. Kaip ir buvo galima numatyti, joje tik epizodiškai supažindinta su knygoje aprašomo veikėjo pagrindiniais biografijos faktais, tarp jų ir politine veikla⁶. Beje, artimai pažinojęs ir išvien su M. Sleževičiumi veikęs Z. Toliušis išskyrė bei į savo knygą įdėjo dvi M. Sleževičiaus Steigiamajame Seime (StS) pasakytas kalbas, kurios jam padarė didelį poveikį: „St. Seimo nario M. Sleževičiaus kalba, pasakyta St. Seimo 1920 metų rugsėjo mėn. 25 d. nepaprastam posėdy ryšium su Ministro Pirmininko dr. K. Griniaus pranešimu apie lenkų įsiveržimą į Lietuvos teritoriją“, „St. Seimo nario M. Sleževičiaus kalba (sutrumpinta), pasakyta St. Seimo posėdyje 1921 metų spalio mėn. 4 d. dėl Užsienio Reikalų Ministerio J. Purickio pranešimo“. Iš šių kalbų ir Z. Toliušio knygos galima susidaryti išspūdį, kad M. Sleževičius sakydavo jausmingas kalbas, jos turėjo didelį poveikį aplinkiniams.

Mirus M. Sleževičiui, jo artimieji, nutarę pagerbti jo atminimą ir išleisti apie jį monografiją, tai padaryti prikalbino Julijų Būtėną. Jis, priklausęs jaunesiems valstiečiams liaudininkams, artimai pažinojęs M. Sleževičių ir kitus jo artimos aplinkos politikus, ėmėsi šio darbo. J. Būtėnas knygą pradėjo rašyti 1940 m. pradžioje. Per trumpą laiką jam pavyko apklausti artimai M. Sleževičių pažinojusius asmenis. Apie tai planuojamos monografijos autorius rašė savo dienoraštyje. Iš jame paliktų įrašų paaiškėjo, jog J. Būtėnui per pusę metų (iki 1940 m. vasarą SSRS įvykdytos Lietuvos okupacijos) pavyko nemažai parašyti knygos

5 Mykolas Römeris, *Dienoraštis. 1921 m. lapkričio 8-oji–1922 m. birželio 15-oji*, Vilnius, 2013, p. 34.

6 Zigmantas Toliušis, *Mykolas Sleževičius: biografijos bruožai*, Kaunas, 1940.

rankraščio. Tačiau autorius, prieš pat Lietuvos okupaciją parašęs skyrių „IV ministerių kabineto pirmininkas“, nekaip jautėsi: „Laužiau galvą, kaip toliau reikės rašyti: juk teisybės nepraleis cenzūra“ (turėtas omenyje tuometis autoritarinis valdymas Lietuvoje – M. T.) Lietuvą okupavus SSRS, J. Būtėnas apsisprendė baigti knygos rašymą: „Kokia dabar galėjo būti prasmė toliau rašyti M. Sleževičiaus monografiją, kas ją leis, kam ji reikalinga? Juk netrukus svarbesnieji partijų veikėjai atsidurs už kalėjimo grotų. Prof. K. Sleževičius tada man sakė: „Laiku brolis pasimirė, o būtų dabar tąšomas“. Tada J. Būtėnas nuėjęs pas M. Sleževičiaus žmoną Domą Sleževičienę atidavė jai du egzempliorius (originalą ir nuorašą). Ji apgailestavo dėl to, jog nebus toliau rašoma knyga⁷. Kaip vėliau paaiškėjo, po Antrojo pasaulinio karo atsidūrusi JAV, D. Sleževičienė išsaugojo rankraštį, jis buvo panaudotas po 14 metų išėivijoje autorių kolektyvo (ją rašė net 11 autorių) išleistoje knygoje apie M. Sleževičių⁸.

Tačiau išėivijoje autoriai susidūrė su didele problema – pagrindinių šaltinių trūkumu. Jie liko okupuotoje Lietuvoje. Dėl šios priežasties išėivijoje ištirti M. Sleževičiaus politinę veiklą buvo neįmanoma. Galbūt todėl apie jį rašyta daugiau iš atsiminimų. Tai pirmiausia pasakytina apie jau minėtą autorių kolektyvo parašytą knygą, kuri su menkais pakeitimais buvo perleista po Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo⁹. Knygos autoriai – valstiečiai liaudininkai – išvien veikę su pagrindiniu knygos herojumi. Leidinyje pagrindinis dėmesys skirtas M. Sleževičiaus veiklai ankstyvuojau bei nepriklausomybės laikotarpiu, o po 1926 m. perversmo politinė jo veikla vaizduojama paviršutiniškai. Svarbiausia – buvę M. Sleževičiaus bendraminčiai pernelyg sureikšmino šio politiko indėlį aprašomuose Lietuvos politiniuose įvykiuose. Tą patį galima pasakyti ir apie išėivijoje valstiečių liaudininkų leistus periodinius leidinius „Sėja“ ar „Varpas“, kurių atskiri proginiai numeriai būdavo skiriami 1939 m. mirusiam M. Sleževičiui. Objektyvumo pasigendama ir valstiečių liaudininkų veikėjo, paskutinio nepriklausomos Lietuvos žemės ūkio ministro Juozo Audėno parašytoje knygoje apie valstiečius liaudininkus.

7 Julius Būtėnas, Mečys Mackevičius, *Mykolas Sleževičius: advokatas ir politikas*, Vilnius, 1995, p. 6–8.

8 *Mykolas Sleževičius*, straipsnių rinkinys, Chicago, 1954.

9 Julius Būtėnas, Mečys Mackevičius, *Mykolas Sleževičius: advokatas ir politikas*, Vilnius, 1995.

J. Audėnas epizodiškai aptarė ir M. Sleževičiaus vaidmenį partijoje¹⁰. Tą patį galima pasakyti ir apie išėivijoje išleistą Jurgio Gliaudos romaną „Sunkiausiu keliu“ (Chicago, 1973), kuriame išskirtinis dėmesys skirtas M. Sleževičiaus politinei veiklai, nepriklausomybės pradžioje ginant Lietuvą nuo išorės priešų.

Valstiečiams liaudininkams oponuojantys autoriai, pavyzdžiui, Antano Smetonos biografas Aleksandras Merkelis, savo knygoje sureikšmindamas prezidento vaidmenį, negailėjo kritikos M. Sleževičiui¹¹. Tokius vertinimus išėivijoje lėmė lietuvių išėivių politinių srovių ideologiniai nesutarimai, o kartu ir labai skirtingas požiūris į vadinamąją „Smetoninę Lietuvą“. Kiekviena grupė norėjo būti pranašesnė ir stengėsi perdėtai iškelti savo vaidmenį aptariamojo laikotarpio Lietuvos politiniuose įvykiuose.

SSRS okupuotoje Lietuvoje M. Sleževičiaus veikla nesulaukė atskiro tyrimo. Iš išliekamąją vertę turinčių darbų, kuriuose minimas ir M. Sleževičius politikas, galima išskirti autorių kolektyvo publikuotą darbą apie politines partijas Lietuvoje 1919–1926 m.¹²

Posūkis įvyko atkūrus Lietuvos nepriklausomybę, atsivėrus istorijos archyvams. Pradėta tyrinėti Lietuvos partijų, vyriausybių, ministrų veikla. Taip atsirado tyrimų apie M. Sleževičiaus kaip ministro pirmininko¹³ bei užsienio reikalų ministro veiklą¹⁴, šios asmenybės parlamentinę veiklą¹⁵. M. Sleževičiaus atskiri gyvenimo epizodai iširti ir daugelyje kitų istorikų knygų, kurių sąrašas pateiktas šio leidinio pabaigoje. Būtų galima išskirti istorikų Egidijaus Motiekos darbą apie Didįjį Vilniaus

10 Juozas Audėnas, *Lietuvos valstiečiai liaudininkai*, Brooklyn, New York, 1982.

11 Aleksandras Merkelis, *Antanas Smetona. Jo visuomeninė, kultūrinė ir politinė veikla*, Niujorkas, 1964.

12 Sigita Noreikienė, „Lietuvos valstiečių liaudininkų sąjunga“, *Klasės ir politinės partijos Lietuvoje 1919–1926 metais*, Vilnius, 1978, p. 74–87 ir kt.

13 Ričardas Čepas, „Ministras pirmininkas Mykolas Sleževičius“, *Lietuvos Respublikos ministrai pirmininkai 1918–1940*, Vilnius, 1997, p. 71–117.

14 Algimantas Kasparavičius, „Mykolo Sleževičiaus profilis tarpukario Lietuvos užsienio politikoje (1919 04 12–10 06 ir 1926 06 15–12 16)“, *Lietuvos užsienio reikalų ministrai 1918–1940*, Kaunas, 1999, p. 197–225.

15 Žr. žemiau išnašoje nurodytus istorikės Danutės Stakeliūnaitės darbus.

seimą¹⁶; Rimanto Miknio¹⁷ knygą apie LDP; Raimundo Lopatos¹⁸ knygą apie Lietuvos politikų veiklą Pirmojo pasaulinio karo metais; Alfonso Eidinto¹⁹ knygas apie Lietuvos prezidentus Antaną Smetoną ir Aleksandrą Stulginskį; Artūro Svarausko²⁰ knygą apie Lietuvių krikščionių demokratų partiją (LKDP). Jose daugiau ar mažiau bendrame to meto politiniame kontekste atskleidžiami ir M. Sleževičiaus veiksmai.

Išanalizavus gausią istoriografiją, galima konstatuoti, jog istorikai bene gausiausiai ir nuodugnai yra ištyrę M. Sleževičiaus kaip užsienio politiko veiklą. Istorikas Česlovas Laurinavičius daug dėmesio skyrė šios asmenybės veiksams sudarant Lietuvos ir Sovietų Rusijos Taikos sutartį (1920 m. liepą); istorikas Algimantas Kasparavičius²¹ savo knygoje ir gausiuose straipsniuose atskleidė M. Sleževičiaus vaidmenį su Sovietų Rusija pasirašant Nepuolimo sutartį; istorikas Vytautas Žalys²² plačiai išnagrinėjo valstiečių liaudininkų lyderio diplomatinę veiklą, jam esant užsienio reikalų ministru 1926 m. antroje pusėje; istorikė Audronė Veilentienė savo apgintoje daktaro disertacijoje²³ daug

16 Egidijus Motieka, *Didysis Vilniaus seimas*, Vilnius, 2005.

17 Rimantas Miknys, *Lietuvos demokratų partija 1902–1915 metais, Lietuvių atgimimo istorijos studijos*, t. 10, Vilnius, 1995.

18 Raimundas Lopata, *Lietuvos valstybingumo raida 1914–1918 metais, Lietuvių atgimimo istorijos studijos*, t. 9, Vilnius, 1996.

19 Alfonso Eidintas, *Antanas Smetona ir jo aplinka*, Vilnius, 2012; Alfonsas Eidintas, *Aleksandras Stulginskis ir jo epocha*, Vilnius, 2014.

20 Artūras Svarauskas, *Krikščioniškoji demokratija nepriklausomoje Lietuvoje (1918–1940 m.): politinė galia ir jos ribos*, Vilnius, 2014.

21 Algimantas Kasparavičius, *Didysis X Lietuvos užsienio politikoje. 1926 metų Lietuvos ir Sovietų Sąjungos Nepuolimo sutarties sudarymo analizė*, Vilnius, 1996; Algimantas Kasparavičius, „Kauno ir Maskvos „džentelmeniškasis polonezas“ Varšuvai (1926–1936)“, *Lietuvos diplomacija XX amžiuje*, Vilnius, 1999, p. 92–118; Algimantas Kasparavičius, „Trečiojo Seimo užsienio politika: tarp iliuzijų ir pragmatizmo“, *Parlamento studijos*, t. 8, Vilnius, 2009, p. 52–72 ir kt.; Algimantas Kasparavičius, *Pirmieji Lietuvos ministrų kabinetai 1918 metais Vilniuje*, Vilnius, 2018.

22 Vytautas Žalys, *Lietuvos diplomatijos istorija 1925–1940 metais*, t. 1, Vilnius, 2007 (t. 2, d. 1–2, 2012).

23 Audronė Veilentienė, *Lietuvos Respublikos Seimų įtaka užsienio politikai 1920–1927 metais*, daktaro disertacija, humanitariniai mokslai, istorija (05 H), Vilniaus universitetas, 2010. (file:///C:/Users/MYSLIAUS%20DIRBTUV%C4%96S/Desktop/Veilentines_disertacija_seimas_uzs_politika.pdf).

dėmesio skyrė M. Sleževičiaus veiklai užsienio politikos srityje parlamentiniu laikotarpiu. M. Sleževičiui nemažai dėmesio skirta ir istorikų kolektyvo parašytoje akademinėje Lietuvos istorijoje²⁴.

Per pastaruosius du dešimtmečius istorikų dėmesio nemažai sulaukė ir M. Sleževičiaus – Seimo nario (1920–1926 m. pabaiga) veikla. Šioje srityje kone didžiausias indėlis atliktas istorikės Danutės Stakeliūnaitės²⁵ darbuose. Šiuos jau turimus praturtina istorikės Danutės Blažytės-Baužienės atlikti tyrimai²⁶. Šių eilučių autorius²⁷ savo disertacijoje,

24 *Lietuvos istorija*, t. 10, d. 1 (Nepriklausomybė (1918–1940 m.)), Vilnius, 2014; *Lietuvos istorija*, t. 10, d. 2 (Nepriklausomybė (1918–1940 m.)), Vilnius, 2015.

25 Danutė Stakeliūnaitė, „Liaudininkai koaliciniuose žaidimuose (1918 m. gruodis–1919 m. spalio)“, *Darbai ir dienos*, t. 7, 1998, p. 121–140; Danutė Stakeliūnaitė, „1926 m. gruodžio 17 d. perversmo padarinių legalizavimas: lietuvių valstiečių liaudininkų sąjungos vadovybės pozicija“, *Istorija*, XLI, Vilnius, 1999, p. 34–39; Danutė Stakeliūnaitė, „Valstiečiai liaudininkai Steigiamajame Seime (1920 06 19–1922 02 02): tarp koalicijos ir opozicijos“, *Politikos mokslų almanachas*, t. 7, 2010, p. 35–62; Danutė Stakeliūnaitė, *Valstiečiai liaudininkai Lietuvos Respublikos vidaus politikoje 1918 m. pabaigoje–1926 m.: parlamentinė veikla*, daktaro disertacija, humanitariniai mokslai, istorija (05 H), Kaunas, 2000, LNB RS, f. 132–1469; Danutė Stakeliūnaitė, „Sleževičius Mykolas“, *Lietuvos Steigiamojo Seimo (1920–1922 metų) narių biografinis žodynas*, sud. A. Ragauskas, M. Tamošaitis, *Didysis Lietuvos parlamentarų biografinis žodynas*, t. 2, Vilnius, 2006, p. 336–341; Danutė Stakeliūnaitė, „Sleževičius Mykolas“, *Lietuvos Respublikos I Seimo (1922–1923 metų), II Seimo (1923–1926 metų), III Seimo (1926–1927 metų) ir IV Seimo (1936–1940 metų) narių biografinis žodynas*, sud. A. Ragauskas, M. Tamošaitis, *Didysis Lietuvos parlamentarų biografinis žodynas*, t. 3, Vilnius, 2007, p. 467–474; Danutė Stakeliūnaitė, „Ministras pirmininkas Kazys Grinius valstiečių liaudininkų vidaus nesutarimų kontekste (1920 m. gegužė–1921 m. spalio)“, *Parlamento studijos*, nr. 21, 2016, p. 31–56.

26 Danutė Blažytė-Baužienė, Mindaugas Tamošaitis, Liudas Truska, *Lietuvos Seimo istorija. XX–XXI a. pradžia*, Vilnius, 2009; Danutė Blažytė-Baužienė, „Liaudininkai Seimų laikotarpiu (1920–1927): keletas istoriografinių dilemų“, *Parlamento studijos*, nr. 25, 2018, p. 140–169.

27 Mindaugas Tamošaitis, *Valstiečiai liaudininkai Lietuvos politiniame gyvenime 1926–1940*, daktaro disertacija, humanitariniai mokslai, istorija (05 H), Kaunas, 2011; Mindaugas Tamošaitis, *Kazys Grinius ir jo bendražygiai Lietuvos politiniame gyvenime 1926–1940: valstiečiai liaudininkai autoritarizmo laikotarpiu*, Vilnius, 2014; Mindaugas Tamošaitis, Artūras Svareuskas, *Nuo Kazio Griniaus iki Antano Smetonos: valdžios ir opozicijos santykiai 1926–1940 metais*, Vilnius, 2014; Mindaugas Tamošaitis, „Kova eina, ji eis, iki Seimas bus sušauktas“: Mykolo Sleževičiaus požiūris į Lietuvos autoritarinį valdymą 1926–1940 m., *Parlamento studijos*, nr. 16, 2014, p. 65–83; Mindaugas Tamošaitis, „Mykolas Sleževičius“, *Lietuvos Respublikos ministrų 1918–1940 m. biografinis žodynas*, Vilnius, 2016, p. 367–374.

knygose ir straipsniuose M. Sleževičiaus politinę veiklą bendrais bruožais aptarė 1926–1939 m. laikotarpiu.

Iš aptartos istoriografijos matyti, kad: 1) iki šiol M. Sleževičiaus asmenybė nesulaukė atskiro tyrimo (apie šį politiką daugiausia rašė buvę jo bendražygiai), 2) dabartinėje Lietuvoje istorikai išsamiausiai yra ištyrę M. Sleževičiaus politinę veiklą, kai jis buvo užsienio reikalų ministro poste, kelis kartus dirbant ministru pirmininku ir esant parlamentaru demokratinuose Lietuvos seimuose.

Siekiant užpildyti anksčiau nurodytas spragas apie M. Sleževičių, nuspręsta apie šią asmenybę atlikti atskirą tyrimą, kurio tikslas – išanalizuoti šios asmenybės politinę veiklą.

Knygoje įvykių pasakojimas pateiktas laikantis chronologinio principo ir didesnis dėmesys skiriamas pirmiausia mažiau ištirtiems M. Sleževičiaus veiksams arba tiems, kurie sulaukė prieštaringų istorikų vertinimų.

Šaltinių apžvalga. Išsikelta tyrimo tikslą padėjo įgyvendinti gausūs istorijos šaltiniai, tarp kurių savo verte išsiskiria nepublikuoti šaltiniai. Daugumą jų sudaro Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekos Rankraščių skyriuje (LMAVB RS) Felicijos Bortkevičienės (f. 192) ir Lietuvos valstiečių liaudininkų sąjungos (LVLS) (f. 199) fonduose saugomi dokumentai. Itin pagelbėjo Lietuvos centrinio valstybės archyvo (LCVA) dokumentai. Atskirai reikėtų išskirti Valstybės saugumo departamento (VSD) (f. 378) surinktą medžiagą (saugumo mėnesių apžvalgos ir politinės policijos parengti biuleteniai), kuri padėjo atskleisti M. Sleževičiaus veiklą bendrame šalies politiniame gyvenime, valstiečių liaudininkų partijoje bei jo poziciją valdžios atžvilgiu prezidentiniu laikotarpiu. Daug dokumentų paimta iš valstiečių liaudininkų lyderio LCVA saugomo Mykolo Sleževičiaus fondo (f. 1437). Nagrinėjant M. Sleževičiaus nelegalią veiklą po LVLS uždarymo 1936 m., tyrimui padėjo Lietuvos ypatingajame archyve (LYA) saugomi valstiečių liaudininkų Juozo Pajaujo, Antano Tamošaičio sovietų saugumo tardymo protokolai ir Zigmo Toliušio operatyvinio stebėjimo byla. Remtasi Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos Rankraščių skyriuje (LNMMB RS) saugomo Z. Toliušio fondo (f. 66) medžiaga.

Tyrimui labai naudingi buvo publikuoti šaltinių leidiniai. Tai pirmiausia pasakytina apie parlamentinio laikotarpio seimų posėdžių

stenogramas, LT, pirmųjų Lietuvos vyriausybių posėdžių protokolus²⁸. Daug vertingos informacijos apie M. Sleževičių pateikiama teisininko Mykolo Römerio „Dienoraštyje“, išleistame keliais tomais²⁹. Šiuos duomenis žymiai papildė gausūs aprašomų įvykių atsiminimai³⁰.

Be jų, rašant knygą remtasi su M. Sleževičiumi tiesiogiai susijusiais periodiniais leidiniais: „Lietuvos žinios“, „Lietuvos ūkininkas“ ir kita liaudininkų spauda, tarp jų išėivijoje leistas žurnalais „Varpas“ ir „Sėja“³¹. Lietuvos valdžios reakciją į svarbiausius šalies klausimus ir į M. Sleževičių greta valdžios išleistų įsakymų ir nutarimų geriausiai atskleidė oficiozinė spauda: dienraštis „Lietuvos aidas“, teorinės minties tautininkų žurnalas „Vairas“. Krikščionių demokratų bei jaunųjų katalikų požiūrį į aprašomus įvykius išreiškė dienraštis „Rytas“, o nuo 1936 m. – vietoj jo leistas „XX amžius“ (ėjo iki 1940 m.), okupacijos išvakarėse socialdemokratų poziciją atskleidė žurnalas „Mintis“ (leistas 1938–1940 m.). Pažymėtina, kad M. Sleževičius, bendradarbiaudamas spaudoje, pirmiausia carizmo ir Pirmojo pasaulinio karo metais, daugiausia saugumo sumetimais pasirašinėdavo ne savo tikrąja pavarde, bet slapyvardžiais: Girinaitis, Girinaitis M., M. Girinaitis, M. S., M. Sl., M. Sl-ius, M. Sl-čius, M. Šl., S., Sl., Ss., Š., Šl., Žemaitis.

Rašant knygą remtasi įvykių dalyvių nepublikuotais ir visuomenei prieinamais publikuotais atsiminimais. Paties M. Sleževičiaus atsiminimų nėra išlikusių. Anot Domos Sleževičienės, atsiminimai „daugumoje žuvo“³². Iš nepublikuotų atsiminimų išskirtiniais galima laikyti vieno iš valstiečių liaudininkų lyderio, teisininko Zigmo Toliušio sovietinės okupacijos metais parašytus atsiminimus, saugomus Vilniaus univer-

28 Lietuvos Taryba ir nepriklausomos valstybės atkūrimas 1914–1920 metų dokumentuose, sud. A. Eidintas, R. Lopata, Vilnius, 2017; Lietuvos vyriausybių 1918–1920 metų posėdžių protokolai, t. 1, 1918 m. lapkričio 9 d.–1919 m. spalio 4 d., sud. A. Eidintas, R. Lopata, Vilnius, 2018; StSD, Kaunas, 1922; SS, Kaunas, 1922–1927.

29 Žr. knygos pabaigoje šaltinių sąrašą.

30 Pvz., Konstantinas Žukas, *Žvilgsnis į praeitį*, Chicago, 1959; Rapolas Skipitis, *Nepriklausoma Lietuva statant: atsiminimai*, Chicago, 1961 ir kt.

31 1969 m. Čikagoje įvyko M. Sleževičiaus 30-ies metų sukakties minėjimas. Tuo tikslu šiai asmenybei paskirtas žurnalo „Sėja“ visas nr. 4.

32 Vanda Sruogienė, „Doma Sleževičienė pasakoja. Vėlybo rudens vainikas šviesiam Mykolui Sleževičiui pagerbti“, *Sėja*, 1969, nr. 4, p. 39.

siteto bibliotekos Rankraščių skyriuje (VUB RS) (f. 87). Remtasi ir kitais gausiais publikuotais atsiminimais, istorikų tyrimais, kurie pateikti knygos pabaigoje įdėtame literatūros sąrašė.

Knygos autorius tikisi, kad ši publikuojama knyga ne tik suteiks naujų faktinių žinių bei vertinimų apie M. Sleževičių politiką, bet ir sudarys sąlygas kitiems autoriams dar labiau gilintis į sudėtingus aptariamojo laikotarpio Lietuvos politinius procesus, sukels argumentuotas diskusijas, praplės politinių partijų tyrimus, prisidės prie demokratinių tradicijų plėtojimo Lietuvos visuomenėje.

Padėka. Istorikui patys svarbiausi yra šaltiniai. Šioje knygoje pavyko panaudoti gausią šaltinių bazę, todėl pirmiausia dėkoju LMAVB ir LCVA už suteiktą galimybę pasinaudoti šiose mokslo įstaigose saugoma gausia, su M. Sleževičiumi ir valstiečiais liaudininkais susijusia medžiaga. Už išsakytas kritines pastabas, rekomendacijas dėkoju šios knygos recenzentams, kolegoms istorikams dr. Valdui Seleniui ir dr. Artūriui Svarauskui. Nuoširdi padėka šios knygos rankraščio redaktorei Irenai Štikonaitei, kurios kruopštus darbas dar labiau išgrynino šį tekstą. Dėkoju Mokslo ir enciklopedijų leidyklos vadovybei, kuri susidomėjo šios knygos rankraščiu ir parengė jį spaudai.